

tási normákról, szokásokról beszélünk. Az emberi jogok egyetemességének az elméleti háttere, ami szerint a jogok minden ember fajra, nemre, bőrszínre, vallási és egyéb lelkiismereti meggyőződésre, származásra, vagyoni helyzetre stb. nélkül megilletnek, a kulturális relativizmus zászlója alatt sebeket szenved el. Az emberi jogok érvényességének univerzalitását háromszintű kifogással támadják a kulturális relativizmus legfőbb képviselői, az iszlám és az ázsiai országok. Enyhébb kifogásként azt hozzák fel, hogy ugyan egyetértés van az egyetemes emberi jogok eszméjét illetően, de tartalmilag nincs megállapodás róluk. A határozottabb kifogás szintjén azt állítják, hogy az egyetemes emberi jogok csupán a nyugati kultúra (liberális, modernista, esetleg szekuláris) morális minimuma, aminek az érvényre juttatása nem várható el a más értékrendszerrel bíró kultúráktól. Erős kifogásként pedig azt állítják, hogy az emberi jogok minimumának terjesztésével mintegy gyarmatosító politikát kíván a Nyugat folytatni.

A kultúrák különbözősége és összemérhetetlensége alapvetően nem zárja ki az egyetemességet, mint minden kultúra számára érvényességet, hiszen minden kultúrában megvannak azok az ismérvek, amelyek sze-

rint valamit jónak ítél a társadalom, valamit rossznak, egyes magatartásokat kötelezett-séggként hárít a rendszer az emberre, míg másokat jogként nyújt az állampolgárainak.

Összességében azt kell megállapítani, hogy a kultúrák, civilizációk rendjét adó szabályozás sohasem statikus, hanem mindig dinamikus jelenség. Ez a szabályozás hozzájárult ahhoz, hogy sok eszme, amely az emberi jogok minimumát kívánja – ugyan különbözőképpen értelmezve – érvényre juttatni a globális változások előmozdítása érdekében, már több száz, vagy akár ezer éve működik. Csupán a világ az információs társadalom kialakulásával közelebbi kapcsolatba került az eddig távolabbról szemlélt részleteivel. A könyv végigolvasása, és a tartalmának újragondolása után, a könyvről alkotott benyomásom mindenképpen pozitív, hiszen a globális válságok okait kívánja bemutatni, megoldási módszerrel – a nemzetközi jog szélesebb és demokratikusabb alkalmazásával, a nemzetközi szervezetek globális célok kitűzésével – együtt. Szintén kiemelendő, hogy szorgalmazza a kultúrák közti párbeszédet, valamint hangsúlyt fektet a nem-állami szereplők jelentőségének növekedésére.

FEHÉR LÓRÁNT

Rólunk, de nélkülünk

MÁTHÉ GÁBOR–GECSENYI LAJOS:
Sub Clausula – 1920, 1947. Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből. Budapest, 2008, Magyar Közlöny Lap- és Könyvkiadó. 1324 oldal

Henry Kissinger *Diplomácia* című kötetében világított rá arra az összefüggésre, miszerint „Mivel keleten nem létezett olyan nagyhatalom, amellyel szövetkezhetett volna, Franciaország az új államokat próbálta erő-

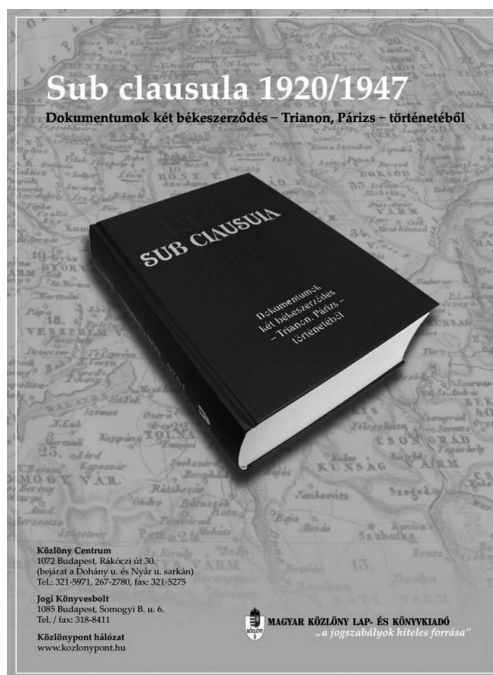
síteni. [...] Támogatta az új kelet-európai államokat, hogy minél több területet vegyenek el Németországtól, és abból, ami még Magyarországból megmaradt.” E francia törekvések, illetve a többi szövetséges nagyhatalom paszszivitása a térség rendezésével kapcsolatban alapjaiban határozta meg a Kárpát-medence társadalmi-, hatalmi- és gazdasági viszonyait az első világháborút követően, és nyílegyenesen vezetett az érintett államok második világháborús részvételéhez.

A Magyarország számára oly katasztrofális eredménnyel záruló békefolyamat, az azt követő évtizedek és a második világháborút

lezáró békék mélyebb megértéséhez nyújt segítséget Máthé Gábor és Geccsényi Lajos *Sub Clausula – 1920, 1947 Dokumentumok két békeszerződés – Trianon, Párizs – történetéből* című könyve, amely az 1956-os forradalom forrásait bemutató gyűjtemény után immár a *Sub Clausula* sorozat második kötete.

A hatalmas, több mint ezerháromszáz oldalas, közel százhatvan forrást tartalmazó munka két fő része közül az első a trianoni békeszerződés kapcsán releváns dokumentumokat és forrásokat tartalmazza *Az antant és Románia titkos szerződése Románia hadbalépéséről (Bukarest, 1916. augusztus 17.)* szülő kontraktustól kezdve. A második szerkezeti egység az „első bécsi döntés” törvénybe iktatásától kaluzolja el az olvasót Churchill fultoni beszédéig (1946. március 5.) és Zsdanov szovjet KB titkár felszólalásáig a Kominform első ülésén (1947. szeptember 25.). Úgy az első, mint a második fejezetet a dokumentumokat történelmi körülményeikbe és az eseményekbe ágyazó bevezető előzi meg, amelyek összefoglalása – immáron a *Sub Clausula* hagyományaihoz híven – angolul, franciául, németül, oroszul és kínaiul is olvashatók. E mellett egy-egy részletes térkép is segíti az első illetve a második világháború végén a Kárpát-medencében fennálló politikai földrajz áttekintését.

Az első fejezet forrásai a *Bevezető*ben írottaknak megfelelően három, egymással szorosan összefüggő főirányt mutatnak be. Egyfelől a magyar belpolitika alakulását, az őszirózsás forradalom, a köztársaság létrejöttének, a rövid kommunista diktatúra, majd Horthy hatalomra jutását jellemző dokumentumokat olvashatunk, másfelől a Monarchia nemzetiségeinek elszakadási törekvéseit, a későbbi kisantant és az utódállamok diplomáciai törekvéseit rögzítő iratokból kapunk ízelítőt. A harmadik és egyben – nézőpontunk szerint – legérdekesebb fő vonulat a nagyhatalmak politikai érdekeinek megfelelően folyó diplomáciai sakkjátszma,

melynek szereplői – az Egyesült Államok, Nagy-Britannia, Franciaország és Olaszország – között lezajlott tárgyalások és alkudozások alapjaiban befolyásolták – legtöbbször a valós tényeket és a következményeket figyelmen kívül hagyva – Kelet-Európa sorsát. A kötet nagy erénye, hogy az olyan ismert és különösen jelentős dokumentumok mellett, mint például a Vix-jegyzék, teret enged a történelmi körülményeket szabadabb stílusban és életszerűbben bemutató forrásoknak is. Ennek egyik érzékletes példája Harry Hill Bandoltz amerikai tábornok Budapestről küldött levele a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsához, amelyben a katonatiszt a magát kormányzatilag pozicionálni próbáló József főherceg kapcsán a következőképpen fogalmaz: „A főherceg bebizonyította, hogy ha diplomáciára, politikai ügyekre és államigazgatásra kerül sor, még mindig egy pályás csecsemőként viselkedik. Ezt bizonyította az a komolyság is, amelyet egy névtelen felszólítás iránt tanúsított, illetve a számtalan nevetséges közigazgatási

hibája. [...] Úgy tartják, hogy a főherceget bizalmasai félrevezették, akik azzal kábították, hogy a magyarok szinte egyhangúlag őt akarják az ország élére”. A magyarországi eseményeken keresztül a szövetséges hatalmak közötti ellentét is felsejlik Arthur James Balfour brit külügyminiszternek a román kormányhoz intézett feljegyzésében, amelyből világosan kiolvasható, hogy ellentétben Franciaországgal, Nagy-Britannia nem támogatta Magyarország teljes felprédálását. A brit külügyér a békekonferencia Legfelsőbb Tanácsa nevében erősen nehezményezte, hogy miközben „*A Társult Hatalmak nagy aggodalommal figyelték a román politika magyarországi történéseit, amelyek azt tükrözik, mintha a román kormány szándékosan szeparálódna a Szövetséges Hatalmaktól, és egy független státuszra törekedne. [...] Magyarország békét kérve részben lefegyverezte hadseregét, forradalomtól sújtva, szövetségesek és élelem nélkül, miközben idegen csapatok lerohanták, amelyek Bukarest utasításainak megfelelően, módszeresen fosztják minden élő és élettelen vagyonától, amit szállítani érdemes, szarvasmarhával, lovakkal, mezőgazdasági eszközökkel, nyersanyaggal, gépekkel, vasúti felszereléssel, még a gyermekkórház felszerelésével is megtömve a Budapestről Romániába vezető utakat.* Igaz, jellemzően a mindenkori nagyhatalmi gondolkodásmódra a román hadsereg fosztogatását nem annyira a magyarokért, hanem az ország jóvátétel-fizetési képességéért aggódva ítélte el. Ugyancsak a francia magatartás (hangsúlyozandó ugyanakkor, hogy Franciaországot elsősorban csupán az európai hatalmi viszonyok önnön javára történő előmozdításának el nem ítéhető érdeke motiválta) okozta azt a magyar szempontból valószínűleg hátrányos eseményt, hogy 1919. december 12-én az amerikai küldöttség kivonult a békekonferenciáról és elhagyta Párizst. Ebből kifolyólag a következő évben az Egyesült Államok szenátusa nem ratifikálta a versailles-i szerződést, így az USA végül külön-külön kötött

békét a vele hadiállapotban lévő országokkal. Az amerikaiak hiánya a tárgyalásokról azért is érinthette rosszul a magyar érdekeket, mert így hiába hivatkozott a gróf Apponyi Albert vezette békeküldöttség és a kormány a nemzetközi kapcsolatok történetében meghatározó jelentőségű, Wilson elnök által megfogalmazott tizennégy pontra, amely – többek között – a népek önrendelkezési jogát is hangsúlyozta. Talán az amerikai képviselők előtt több érdemi figyelmet kaphatott volna a gróf Teleki Pál által összeállított Carte Rouge, amely – ellentétben a későbbi kisantant államainak állításaival – hitelesen mutatta be a Kárpát-medence nemzetiségi viszonyait, és amelyből világosan kirajzolódott, hogy az utódállamokban legalább akkora, ha nem nagyobb arányú kisebbség fog élni, mint a történelmi Magyarország határain belül.

A kötet második részében a második világháború időszakában kifejtett magyar revíziós törekvések, illetve az azokkal kapcsolatos nemzetközi reakciók dokumentumaiba nyerhetünk betekintést. A fejezet bevezetőjében praktikus módon körképet kapunk a Szövetségesek illetve a szlovákok, románok és jugoszlávok álláspontjáról és annak változásairól a magyar határmódosítási igények kapcsán. Magyarország külpolitikai lehetőségei behatároltak voltak, a kisantant és az azt támogató Franciaország ellenében kitörési lehetőséget az elszigeteltségből csupán Anglia és a Szovjetunió jelenthetett volna, ám az idővel megromló brit–szovjet viszony ezt ellehetetlenítette, ráadásul Anglia csak gazdasági segítséget nyújthatott volna, a revízitót végül nem támogatta. Ugyanakkor, megfelelően a nemzetközi hatalmi játszmáknak, a magyar fél Olaszországgal közös érdekei – a francia befolyás ellensúlyozása és a kisantant államok felbomlasztása – folytán 1927. március 5-én Rómában aláírhatta az olasz–magyar együttműködési szerződést, amelynek első, áttételes eredményeképpen Mussolini közbenjárására Lord Rothermer

a *Daily Mail* című lapban sajtókapmányt kezdeményezett a trianoni békediktátumok felülvizsgálata érdekében. Ezen előkészítés után, 1928 elejére a magyar kormány is elérkezettnek látta az időt a revíziós törekvések nyílt felvállalására.

A magyar határmódosítások, az első és második bécsi döntés és a további terület visszacsatolások nemzetközi visszahangjáról a *Bevezető*ben olvasható elemzést a dokumentumok is alátámasztják. 1938. november 15-én, Moszkvában kelt jelentésében Jungerth-Arnóthy Mihály moszkvai magyar követ a csehszlovák területek magyar megszállása kapcsán kialakult, figyelemre méltó kettőséget mutató szovjet véleményekről számolt be. Egyfelől a hivatalos szovjet külpolitika a magyar lakta vidékek visszacsatolásával szemben semmiféle aggályának nem adott hangot, a müncheni egyezmény természetes következményének tekintették. Ugyanakkor a propaganda célokkal irányított szovjet sajtó a „burzsoá” nagyállamok megbízhatatlanságának bizonyítására Csehszlovákiát áldozatként mutatja be, amelyet a „ragadozók”, köztük Magyarország is, szétszednek. Ez az interpretáció azonban elsősorban a szovjet népnek és szövetségeseinek szólt, a Szovjetunió valójában tétlenül szemlélte a csehszlovák területek visszacsatolását.

Nagy-Britannia álláspontját rögzíti a brit külügyminisztérium Közép-Európa osztója vezetőjének feljegyzése a Magyarországgal szembeni brit politika alapelveiről (1943. szeptember 22.). E dokumentumban újra felmerül a nyugati szövetségesek által már többször átgondolt dunai államszövetség – amelynek alapját Lengyelországra és Csehszlovákia képezte volna – terve, illetve az újra független Erdély létrehozása. A bécsi döntésekkel kapcsolatosan a szöveg hangsúlyozza, hogy Ófelsége kormánya nem kívánja elismerni a háborús területváltozásokat.

Az Egyesült Államok talán távolabbi nézőpontjából is adódóan meglehetősen

praktikusan közelítette meg a Magyarországhoz visszacsatolt területek hovatartozásának háború utáni rendezését. Kárpátalja és a Felvidék esetén például az amerikai külügyminisztérium tanácsadó bizottsága előterjesztéseiben az összes – szerintük – elképzelhető lehetőséget figyelembe vette, beleértve Szlovákia és Magyarország föderációját vagy a csehszlovák–lengyel egyesülést. Ugyanakkor Kárpátalja esetén egyértelműen az 1938 előtti határok visszaállítását, azaz a terület Csehszlovákiához történő visszacsatolását preferálta az amerikai kormányzat, már ekkor felismerve, hogy Kárpátalja Szovjetunióhoz csatolása végletesen megnövelné az orosz befolyást a Kárpát-medencében és egész Közép-Európában egyaránt.

A magyar–csehszlovák határ rendezése során az 1947-es párizsi békeszerződés végül azonban a Szovjetunióknak kedvezett. A szerződés I. rész 1. cikk 3. pontja alapján: *„A Magyarország és a Szocialista Szovjet Köztársaságok Uniója közötti határ, attól a ponttól kezdve, amely közös e két Állam és Románia határai között, addig a pontig, amely közös e két Állam és Csehszlovákia határai között, a Magyarország és Csehszlovákia közötti előbbi határvonalban állapítatik meg, úgy amint az 1938. évi január hó 1-én fennállott”*. Azaz, Kárpátalját – a korábbi magyar–csehszlovák határvonal alapulvételével – a Szovjetunió területéhez csatolták.

Általánosan megállapítható, hogy a párizsi béketárgyalások hangulata nem kedvezett a magyar érdekeknek. A Külügyminisztérium 1946. október 2-án kelt összefoglalója a tárgyalásokról több szempontból is rávilágít a nehézségekre. Egyfelől feltűnő volt az az érdektelenség, amely közepette a tárgyalások folytak, még a tárgyalásokon érdekelt hatalmak sajtója is csupán második helyen foglalkozott az eseményekkel, a nagyhatalmak figyelmét ugyanis sokkal inkább lekötötte a kibontakozóban lévő kelet–nyugati szembenállás. *„Mindenki tisztában volt azzal, hogy*

nem a konferencia fordulatai határozzák meg a világpolitikai helyzetet, hanem fordítva: azon kívülről események befolyásolják a konferencia menetét”. A tárgyalások során lezajlott események – Byrnes stuttgarti beszéde, Wallace nyilatkozata, Truman cáfolata, Churchill zürichi beszéde, végül Sztálin békenyilatkozata – tovább növelték a feszültséget, ami viszont csökkentette a felek kompromisszumkészségét. *„Diplomáciai körökben általános volt az a vélemény, hogy a párizsi konferencia nem más, mint egy kis, figyelemre sem érdemes diplomáciai előjáték. Előjátéka annak a küzdelemnek, amelyet a német kérdés felvetése helyezett kilátásba. Maguk a tanácskozó felek is úgy látták, hogy Európa rendezésében a döntő lépést Németország problémájának megoldása képezi, addig legfeljebb részletkérdésekről lehet szó, az erők kölcsönös kitapogatásáról, jelentéktelen kompromisszumokról. Németország maradt a háború vagy béke kulcsa*”.

A kedvezőtlen világpolitikai hangulat mellett tovább rontotta a magyar delegáció helyzetét, hogy képtelen volt kitorni az elszigeteltségből. Magyarországot legyőzöttként kezelték, sőt, még a legyőzöttek között is csupán az utolsó hely illette meg, képviselőit nem hívták meg a fogadásokra, miközben a többi vesztes állam delegátusai lényegesen jobb helyzetben voltak. Magyarország nemzetközi megítélése lesújtó volt: *„Párizs és vele együtt a nagyvilág balkáni országnak tekint bennünket*” áll a Külügyminisztérium jelentésében, amely szerint az országot már ekkor a szovjet érdekszféra részének tekintették. A

Szovjetunió ugyanakkor határozottan kiállt a Magyarországgal szomszédos államok érdekei mellett. Általában elmondható, hogy a „Négy Nagy” ragaszkodott korábbi megegyezéseihöz, és magán a békekonferencián nem kívánt lényegi vitákba bocsátkozni.

A párizsi békében is megmutatkozott a világpolitika háború utáni új jellege, amelyet Winston Churchill 1946. március 5-én elhangzott híres fultoni beszéde jó előre megjósolt: *„A Balti-tenger mellett fekvő Stettintől az Adriai-tenger mentén fekvő Triesztig vasfüggöny ereszkedik le Európára. E vonal mögött vannak Közép- és Kelet-Európa régi államainak összes fővárosai – Varsó, Berlin, Prága, Bécs, Budapest, Belgrád, Bukarest és Szófia*.”

A *Sub Clausula* – 1920, 1947 – hasonlóan a sorozat előző kötetéhez – komplex és körültekintően válogatott forrás-gyűjteményével biztos alapot nyújt az első világháborút és a hidegháborút összekötő események iránt érdeklődő olvasó számára. Kiemelendő, hogy a szerkesztők külön figyelmet fordítottak arra, hogy a természetesen releváns magyar források mellett a két békeszerződés megkötésének körülményeit lényegében meghatározó nemzetközi viszonyokat, a nagyhatalmak álláspontjait és törekvéseit bemutató dokumentumok is helyet kapjanak a gyűjteményben. A kötet forrásai nélkülözhetetlen ismereteket adhatnak a XX. század első felének magyar történelmét vizsgáló egyetemi hallgatóknak, kutatóknak, vagy éppen a laikus közönségnek.

MATURA TAMÁS – NÓTÁRI TAMÁS